

Hans Krabbendam

Op het spoor van de landverhuizer

De geschiedschrijving over de Nederlandse emigratie naar Amerika in de negentiende eeuw

In de historiografie van de Nederlandse emigratie naar de Verenigde Staten heeft een aantal accentverschuivingen plaatsgevonden, waaronder het belang dat aan kerk en geloof werd toebedeeld. Hiermee is er een verschuiving waarneembaar van een kwantitatieve analyse naar een meer kwalitatieve. Hans Krabbendam geeft hiervan in zijn artikel een overzicht.

Het thema landverhuizing is veel omvattender dan een demografische beweging van mensen die in een ander land een nieuw bestaan opbouwen. Het verschijnsel onthult de crisismomenten in het land van herkomst, de mogelijkheden in het land van vestiging, maar vooral ook het menselijk voorstellingsvermogen.

De houding van Amerikanen tegenover nieuwkomers en de debatten over de wenselijkheid van hun aanwezigheid raken de kern van de Amerikaanse natie. Immigratiebeleid keert daarom met regelmaat terug op de politieke agenda. Nadat de maximale instroom tussen 1921 en 1965 aan een verlaagd plafond was gebonden, nam die vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw weer sterk toe. Waren het in de achttiende eeuw vooral Engelsen die de Atlantische Oceaan overtrokken, in de eerste helft van de negentiende eeuw werden ze gevolgd door Europeanen uit het noorden en westen en aan het eind van de eeuw door die uit het zuiden en oosten. Na de Tweede Wereldoorlog verschoof het zwaartepunt van de Europese vluchtelingen naar de Aziatische en werd de Latijns-Amerikaanse

immigratie het omvangrijkst. Ook al bereikten de aantallen immigranten in de jaren 1980 en 1990 nieuwe absolute hoogten met vijf à zes miljoen nieuwkomers per decennium, relatief gezien was de getalsverhouding met degenen die in de Verenigde Staten geboren waren nooit meer zo groot als in de jaren 1890 toen bijna vijftien procent van de burgers in het buitenland was geboren, tegen bijna acht procent in 1990.¹

De Nederlandse emigratie naar de Verenigde Staten kende haar grootste omvang in de periode 1846-1914, waarin ruim tweehonderdduizend landgenoten de oversteek naar Amerika maakten, met een opleving in de jaren 1948 en 1960 toen ongeveer honderdduizend Nederlanders naar Amerika trokken. Ze vestigden zich vooral in het middenwesten. De eerste golf (1846-1857) streek neer in het westen van Michigan, rond de steden Grand Rapids en Holland, aan de overkant van het Michiganmeer rond Sheboygan en in het zuidoosten van Iowa rond Pella. Nieuwe golven trokken verder naar het noorden van Michigan en naar het westen, naar Minnesota en de Dakotas. In steden als Chicago, Paterson (New Jersey) en Rochester en Buffalo in New York ontstonden hechte gemeenschappen.² Ook nadat de trek uit Nederland sterk in omvang was afgenomen, bleef het verschijnsel tot de verbeelding spreken. Dat gold zowel voor betrokkenen zelf als voor wetenschappers en schrijvers, die nieuwsgierig waren naar de motieven, de condities en het menselijk aanpassingsvermogen. Zij gaven ieder een eigen accent aan de landverhuizing door bijvoorbeeld de kwaliteit van de Nederlandse immigrant te beklemtonen, de rol van kerk en geloof te onderzoeken, de veronachtzaming van vergeten groepen te corrigeren, de varianten of juist de gemeenschappelijke mentaliteit te traceren. In de historiografie van de Nederlandse emigratie naar de Verenigde Staten in de negentiende eeuw is die ontwikkeling in de invalshoeken, die vaak evenzeer de motieven van de onderzoeker onthullen, goed te volgen. De aandacht voor het godsdienstige aspect heeft daarbij steeds een prominente plaats ingenomen.

1 U.S. Bureau of the Census, 'Nativity of the Population and Place of Birth of the Native Population: 1850-1990', internet release date March 9, 1999.

2 Het beste kwantitatieve overzicht biedt Robert P. Swierenga, *Faith and Family. Dutch Immigration and Settlement in the United States, 1820-1920* (New York 2000). Naar schatting was ruim een kwart van deze na-oorlogse stroom afkomstig uit het voormalig Nederlands Indië.

Eigen ervaring (1845-1900)

Vanaf het allereerste begin van de georganiseerde massamigratie naar de Verenigde Staten in de jaren veertig van de negentiende eeuw is de beweging goed gedocumenteerd geweest. De leiders van de eerste georganiseerde groepsmigratie in de periode 1846-47 waren predikanten die zich tien jaar eerder van de Nederlands Hervormde Kerk hadden afgescheiden omdat ze die kerk niet orthodox genoeg vonden. Zij rechtvaardigden hun onderneming in brochures, die gretig aftrek vonden. Tegenstanders lieten niet op zich wachten en waarschuwden argeloze lezers voor te hoge verwachtingen. Deze weerstand lokte weer verdedigingsbrochures uit die de kansen op succes bevestigden door gedetailleerde verslagen van het pioniersleven. Toen de emigratiestroom op gang kwam, ontstond er dus vanzelf een markt voor adviesliteratuur. De predikantenleiders van de beweging lieten hun brieven drukken omdat het ondoenlijk was om met iedereen persoonlijk te corresponderen. Deze vroege bronnen dienden zowel een privé als een publiek doel.

Na deze pioniersperiode was er betrekkelijk weinig publieke aandacht voor de belevenissen van de vertrekkers. Nederland had de handen vol aan de eigen ontwikkelingen. Nieuws over het wel en wee in de kolonie reikte niet verder dan de huizen van familieleden en vrienden. Pas toen in 1872 de emigranten het vijftiengjarige bestaan van de Nederlandse vestigingen vierden, realiseerden de nog levende pioniers zich dat het aantal ooggetuigen van de vaak dramatische vestigingstijd snel verminderde. Dingeman Versteeg publiceerde daarom in 1886 *De Pelgrim-Vaders van het westen* (Grand Rapids). Hij plaatste de Nederlandse kolonie daarmee in de lijn van de puriteinen die als pelgrims naar de Nieuwe Wereld waren gekomen: 'Evenals Jozua na veertig jaren omzwervens door de woestijn, de kinderen van een nieuw geslacht rondom zich verzamelde, en hun de groote daden Gods verkondigde, zoo ook vergadert zich de grijsaard, die den strijd mede doorgemaakte, de jeugdigen om zich heen, en vertelt hun van de bange dagen, waarin de nood dikwijls hoog ging, de uitredding goddelijk was.' Ook Kommer van Stigt die met zijn kroniek de pioniersfase van Pella, Iowa vastlegde en afsloot, diende expliciet een religieus doel: 'In oprechtheid kunnen we betuigen, dat we door dezen arbeid begeeren nuttig werkzaam te zijn voor het tegenwoordig geslacht en voor diegenen, die na ons zullen opstaan. En dat we allen door de onderzoeking der geschiedenis meer mogen geleid worden, dat we God in de Geschiedenis zien en de

Inventarisatie (1900-1965)

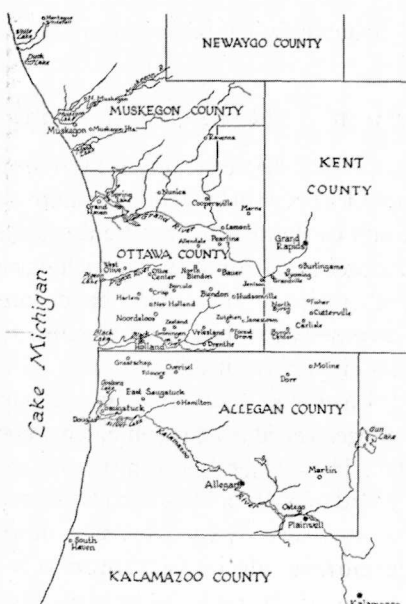
In de twintigste eeuw raakten wetenschappers geïnteresseerd in de geschiedenis van Nederlandse kolonies in het middenwesten. Kerkhistorici zoals de Leidse Albert Eekhof, die zelf zijn jeugd in Amerika had doorgebracht, breidden hun belangstelling voor het verblijf van de Pilgrim Fathers in de Sleutelstad en de ontstaansgeschiedenis van de Dutch Reformed Church uit tot een bestudering van de nog bestaande Nederlandse vestigingen in Amerika.

Inmiddels hadden de protestantse Nederlands-Amerikanen eigen colleges gesticht waar een eigen wetenschappelijk kader was opgekweekt dat zijn vaardigheden inzette om de eigen geschiedenis te beschrijven en de Nederlandse achtergrond te bewaren. Vooral de Amerikaanse predikant Henry Beets (1869-1947) voedde de historische belangstelling van de gereformeerde immigranten zijn hele leven met publicaties. Deze oecumenisch-ingestelde predikant voerde de redactie van diverse bladen en publiceerde talrijke artikelen over de oorsprong van de Nederlandse vestigingen en de officiële geschiedenis van de Christian Reformed Church, die zich in 1857 had afgescheiden van de Reformed (Dutch) Church omdat die te Amerikaans geworden was in haar ogen. Zijn doel was om de eigen identiteit van de gereformeerde Amerikanen te versterken, waardoor zijn bereik grotendeels tot die kring beperkt bleef.⁴

Een eerste mijlpaal op de weg naar een omvattend overzicht over de Nederlanders in Amerika werd in 1928 bereikt toen geograaf Jacob van Hinte (1889-1948), een leerling van de Amsterdamse sociaal-geograaf S.R. Steinmetz en sociaal historicus I.J. Brugmans, zijn monumentale *Nederlanders in Amerika* publiceerde, vrucht van een grondige studie en een intensieve onderzoeksreis waarmee hij een goudmijn aan informatie voor alle latere generaties historici naliet. Van Hinte was al van jongs af aan gefascineerd door het onderwerp, zoals hij in zijn dagboek over zijn

- 3 Dingeman Versteeg, *De Pelgrim-Vaders van het westen* (Grand Rapids 1886) 10 en Kommer van Stigt, *Geschiedenis van Pella, Iowa en omgeving* (Pella 1897) v.
- 4 Herbert J. Brinks, 'Henry Beets (1869-1947): Historian of the Christian Reformed Church' in George Harinck en Hans Krabbendam eds., *Breaches and bridges. Reformed subcultures in the Netherlands, Germany, and the United States* (Amsterdam 2000) 125-140.

Amerikareis in 1921 onthulde: 'Landverhuizers: een woord dat mij reeds als jongen aangreep, waarin ik nog steeds diepe tragiek voel opgesloten. Niets boeide dan ook zoo zeer dan het nagaan van het leven dier menschen die ver van hun geboortegrond zich een nieuw bestaan trachten te veroveren... Kleine groepen landverhuizers doen mij denken aan al wat ik over deze economische bannelingen las en vervullen mij met medelijden. Hoe droevig is 't staren van sommigen, hoe wezenloos kijken anderen rond. En dan de berusting van anderen. Na afgifte der handbaggage de keuring: als paarden en koeien worden menschen stuk voor stuk bekeken, het hoofd van links naar rechts gedraaid, de oogleden opgelicht. Menschen vleesch!'⁵

Uit: L Henry S. Lucas, *Netherlands in America* (z.p. 1955), 299.

Van Hintes gedetailleerde overzicht over de Nederlandse vestigingen had het amerika-nisatieproces als rode draad. Hoezeer Van Hinte ook betreurde dat het Nederlandse element opging in de Amerikaanse smeltkroes, hij erkende ook de onvermijdelijkheid daarvan. Van Hinte schreef met enorme trots over de verworvenheden van 'onze Hollanders' in Amerika. Ondanks zijn wetenschappelijke en zorgvuldige aanpak, identificeerde hij zich met zijn 'stamgenoten'. Hoewel de godsdienst geen grote rol in zijn persoonlijk leven speelde had hij desalniettemin een scherp oog voor de religieuze motieven en ontwikkelingen die de grondslag vormden van de Nederlandse kolonies. Hij doorzag dat de kerkelijke meningsverschillen doorspekt waren met tegengestelde wensen aangaande aanpassing aan Amerika, een thema dat sindsdien de Nederlandse immigratiestudies heeft gestempeld. Een deel van de charme van het boek is de emotionele betrokkenheid bij het onderwerp, waardoor Van Hinte

5 Dagboek 'Naar Amerika' (1921) 1, 3; particulier bezit.

het soms niet kan laten om zijn eigen opvattingen te ventileren.⁶ Uit eigen ervaring concludeerde hij dat de Nederlandse immigranten van oost naar west steeds vrijer werden en dat stedelijke immigranten in Grand Rapids, Paterson en Chicago behoudender waren dan de agrarische vestigingen in Michigan, die weer conservatiever waren dan hun lotgenoten in Iowa, een spectrum dat inmiddels in tegenovergestelde richting verloopt.

Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en de bezetting van Nederland richtten de aandacht van de Nederlandse emigranten weer op hun moederland. De diplomaten moesten de Nederlandse zaak in de Verenigde Staten behartigen. Historicus Bertus Wabeke schreef op verzoek van de *Netherlands Information Bureau* een boekje over de emigratie naar de Verenigde Staten in de periode 1624-1860. Hij behandelde de vestiging van Nieuw Amsterdam, de zakenrelaties en het begin van grote emigratie tot 1860, het beginjaar van de burgeroorlog, omdat toen de vestigingspatronen waren ontstaan en daarna de aard van emigratie veranderde. Zijn boek was bedoeld om de Nederlanders in Amerika informatie over hun achtergrond te geven en hen zo te verenigen nu hun land van herkomst onder de voet was gelopen.⁷ Hoewel Wabeke Zuid-Afrikaan van geboorte was, was hij sinds 1917 een inwoner van de Verenigde Staten. In de jaren 1930 studeerde hij geschiedenis in Leiden waaruit hij vertrok vlak voordat de Duitse legers Nederland in mei 1940 binnenvielen.

De wetenschappelijke belangstelling vanuit Amerika voor een soortgelijk overzichtswerk als dat van Van Hinte kwam van Henry S. Lucas (1889-1961), telg uit een immigrantengeslacht dat in 1847 uit het graafschap Bentheim naar Michigan toog. Opgevoed in de sterk op Nederland gerichte Christian Reformed traditie had hij al op jonge leeftijd interesse in zijn afkomst gekregen. Hij zette die belangstelling om in een studie geschiedenis, waarmee hij later op een leerstoel Europese Middeleeuwen werd benoemd. Hij zette zich aan het werk om het eeuwfeest van de kolonie te gedenken, hetgeen in 1955 resulteerde in twee belangrijke

6 Robert P. Swierenga, 'Editor's introduction', *Netherlanders in America*, xxxv-xliv. De uitdrukkingen staan op respectievelijk pagina 470, 450 en 456 van de Engelse editie.

7 B.H. Wabeke, *Dutch Emigration to North America 1624-1860* (New York 1944). Dit voedsel ter versterking van de nationale trots was voorafgegaan door een biografisch woordenboek met namen van invloedrijke Amerikanen van Nederlandse afkomst. H.M. Vlekke en Henry Beets, *Hollanders who helped build America* (New York 1942).

werken *Netherlanders in America* en *Dutch Immigrant Memoirs and Related Writings*, het eerste volledig in het Engels en het tweede (grotendeels) tweetalig. Lucas maakte eenzelfde geografisch overzicht als Van Hinte, maar schreef als een nazaat die gepokt en gemazeld was in de Dutch-American kerkelijke traditie. Hij had hier precies in het herdenkingsjaar 1947 afstand van genomen door over te gaan naar de rooms-katholieke kerk uit onvrede met de verdeeldheid onder protestanten en uit bewondering voor de katholieke kunst en liturgie. Ook zijn vakgebied en zijn scholing buiten de gevestigde Nederlands-Amerikaanse instellingen droegen bij tot deze omslag. Door zijn geloofskeuze had hij meer oog voor de rooms-katholieke landverhuizers, die in zijn bronnenuitgave niet vergeten werden, al bleef zijn blik vooral op de stad Holland en directe omgeving gericht. De herdenking van het eeuwfeest leverde nog een aantal deelstudies op. Albert Hyma, hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Michigan, publiceerde in 1947 een studie over dominee Albertus van Raalte (1811-1876) en de Nederlandse kolonie in de West-Michigan. Het zou tot 1964 duren voordat een theoloog een soortgelijk boek over Hendrik Scholte (1805-1868) de stichter van Pella, Iowa, zou publiceren, een dissertatie die de Amerikaan Lubbertus Oostendorp in 1964 aan de Vrije Universiteit verdedigde.⁸

In het herdenkingsjaar 1947 publiceerde de Nederlands-Amerikaanse journalist Arnold Mulder een populair boek over *Americans from Holland*, die vooral de 'leaders and the more dramatic personalities' voor het voetlicht bracht en de solide reputatie van de Hollanders nog eens bevestigde. Ook in Nederland riep de herdenking van een eeuw emigratie hernieuwde belangstelling op. Godsdienstsocioloog H.J. Prakke beschreef de Drentse vestiging in Michigan vanuit de gewestelijke eigen aard van de Drenten en schrijver P.J. Risseeuw publiceerde een populaire driedelige historische roman over de landverhuizers.⁹

Gerald F. DeJong, van de University of South Dakota, een zoon van de

- 8 Albert Hyma, *Albertus C. Van Raalte and his Dutch settlements in the United States* (Grand Rapids 1947), een recenter werk, nog steeds vol bewondering, is Jeanne M. Jacobson, e.a., *Albertus C. van Raalte. Dutch leader and American patriot* (Holland 1997). L. Oostendorp *H.P. Scholte: Leader of the Secession of 1834 and founder of Pella* (Franeker 1964).
- 9 Arnold Mulder, *Americans from Holland* (Philadelphia 1947), H.J. Prakke, *Drenthe in Michigan* (Assen 1948) P.J. Risseeuw, *Landverhuizers* (Baarn oorspr. 1946). Zie ook mijn "'De optelsom moet kloppen': P.J. Risseeuws trilogie *Landverhuizers*", *Transparant* 10.2 (april 1999) 9-15.

derde generatie uit Orange City, Iowa, een dochterkolonie van Pella, bracht in 1975 het eerste totaaloverzicht uit over de Nederlanders in Amerika vanaf de vroege zeventiende eeuw tot en met de jaren zestig van de twintigste eeuw. Hij beklemtoonde dat de Hollanders hun eigenaardigheden hadden, maar uit dezelfde motieven waren geëmigreerd als andere Europese immigrantengroepen.¹⁰

Deze wetenschappers maakten geen van allen immigratie tot hun specialisatie. Hun vakgebied was theologie, geografie, journalistiek of medievistiek. Zij leverden vooral gedetailleerde beschrijvingen en wilden het besef van de Nederlandse afkomst en de vorming van een Nederlands-Amerikaanse identiteit levend houden. De producten van deze generatie waren lovend over wat de Nederlanders in het midden westen tot stand hadden gebracht en roemden de 'rich cultural inheritance' die de Nederlanders naar Amerika hadden meegenomen. Vooral hun 'mental and moral influence' die tot bloeiende nederzettingen en instellingen hadden geleid, diende gewaardeerd te worden.

Kwantitatieve analyse (1975-1985)

Na de Tweede Wereldoorlog verschoof het zwaartepunt van het onderzoek steeds verder van Nederland naar Amerika. In de jaren zestig en zeventig verstevigde deze trend zich. Vooral de kwantitatieve methode, in Amerika snel populair, gaf het onderzoek er een nieuwe impuls. In deze periode begonnen allerlei immigratiehistorici de emigratie naar de Verenigde Staten in een omvattender kader te plaatsen, zowel door vergelijking met andere bestemmingen als door de mobiliteit van de uiteindelijke landverhuizers in het eigen land.

Robert P. Swierenga (1935), wiens grootouders uit Groningen waren geëmigreerd en zelf opgegroeid in de hechte Nederlands-Amerikaanse gemeenschap van Chicago's Westside, paste de kwantitatieve methode die hij gebruikt had om het rendement van grondspeculaties vast te stellen als eerste toe op Nederlandse immigranten. In eerste instantie onderzocht hij de politieke voorkeur van de Pella Dutch voor de Democraten in de verkiezingen van 1860 die door Abraham Lincoln gewonnen werden. Als hoogleraar geschiedenis aan Kent State University in Ohio creëerde hij een databestand met honderdduizend namen van Nederlandse emigranten

10 Gerald R. DeJong, *The Dutch in America, 1609-1974* (Boston 1975).

tussen 1835 en 1880 door de Nederlandse landverhuizerslijsten te koppelen aan passagierslijsten van de schepen die ze vervoerden en met de gegevens die de volkstellingen hadden verzameld.¹¹ Zijn onderzoeksresultaten en methoden gaven het onderzoek een nieuwe impuls, niet alleen omdat hij veel nauwkeuriger trends en ontwikkelingen kon vaststellen en moeilijk te vatten groepen zoals vrouwen, kinderen en religieuze minderheden in kaart kon brengen, maar ook omdat zijn voorbeeld in tal van deelstudies werd nagevolgd. In Amerika verrichtten zijn studenten Gordon Kirk en David VanderStel gemeenschapsstudies in de jaren zeventig en tachtig die de mobiliteit en economische ontwikkeling in kaart brachten in de centra van de Nederlandse immigranten Holland en Grand Rapids, terwijl Richard Doyle datzelfde deed voor Pella. Typerend voor de Amerikaanse onderzoekers is dat ze zich bijna altijd richten op de streek waar ze zelf zijn opgegroeid. De stedelijke nederzettingen in het oosten hebben minder auteurs geleverd en ontvingen dus minder aandacht.¹²

Reflectie op kerk en geloof (1975-1990)

In de jaren zeventig ontstond gelijktijdig in Nederland en Amerika een hernieuwde belangstelling voor de religieuze factor in de emigratie. Niet alleen was er aandacht voor de verandering van de geloofsinhoud, maar ook voor de betekenis van geloofsovertuigingen in de culturele ontwikkelingen in Amerika.

In Nederland trokken de onderzoeken van J. Stellingwerff, P. Stokvis, C. Smit en J. Wesseling de aandacht weer naar de rol van de afgescheidenen, van regionale verschillen en demografische factoren. Hoewel overtuigend bleek dat de afgescheidenen niet de meerderheid hadden gevormd en onderling grote verschillen vertoonden, bleek hun invloed op de

11 Een informatief overzicht over Swierenga's aanpak is Harry S. Stout, 'Robert P. Swierenga, historian and teacher: An appreciation' in: Hans Krabbendam en Larry Wagenaar, ed., *The Dutch-American Experience. Essays in Honor of Robert P. Swierenga* (Amsterdam 2000) 19-31, met een bibliografie op 47-58.

12 Gordon W. Kirk, Jr., *The Promise of American Life. Social Mobility in a Nineteenth-Century Immigrant Community, Holland, Michigan 1847-1894* (Philadelphia 1978); David W. Vanderstel, 'The Dutch of Grand Rapids, Michigan, 1848-1900: Immigrant Neighborhood and Community Development in a Nineteenth Century City' (Dissertatie, Kent State University 1986); Richard L. Doyle, 'The Socio-Economic Mobility of the Dutch Immigrants to Pella, Iowa 1847-1925' (Dissertatie, Kent State University 1982).

Onthulling van de herdenkingszuil bij het veertigjarig bestaan van het dorp Zeeland in Michigan, 1887. Bron: Zeeland Historical society, Zeeland, Michigan, USA.

ontwikkeling van een duurzaam en hecht Nederlands netwerk van niet te overschatten belang.¹³

Tegelijkertijd, maar onafhankelijk van elkaar werkten Johan Stellingwerff en Pieter Stokvis aan vooral de beginfase van de Nederlandse trek naar Amerika. Stellingwerff redigeerde een bronnenpublicatie met een briefwisseling tussen Amsterdamse emigranten in Iowa en hun achterban. Hij vulde daarmee het beeld van de plattelandsmigratie aan met een beschrijving van stedelijke landverhuizers. Stokvis had in

Zweden kennis gemaakt met het onderwerp emigratie naar Amerika en raakte geboeid door de Nederlandse vorm van dit verschijnsel. Hij onderwierp de motieven van de eerste golf landverhuizers aan een onderzoek. Hij plaatste de 'grote trek' in een breder economisch en migratiekader en corrigeerde de misvatting dat de afgescheidenen de landverhuizing steeds getalsmatig hadden gedomineerd.

Vooral de bronnenpublicaties over de afscheiding van 1834 door Smits en Wesseling leverden gedetailleerd materiaal op over de omstandigheden en persoonlijkheden van de afgescheiden emigranten. Ook de beschikbaarheid van bronnen in de Verenigde Staten zelf heeft de beschrijving van de kerkelijke emigrant en de relatie met de kleine gereformeerde kerken op een voorsprong gezet. De kerken waren de eerste instellingen en hun archieven zijn goed bewaard gebleven. Zij waren de motor achter de oprichting van scholen en vele andere instellingen voor

¹³ J. Stellingwerff, *Amsterdamse emigranten. Onbekende brieven uit de prairie van Iowa 1846-1873* (Amsterdam 1975), P.R.D. Stokvis, *De Nederlandse trek naar Amerika, 1846-1847* (Leiden 1977); C. Smits, *De Afscheiding van 1834*, 9 delen. (Dordrecht 1971-1991), J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in ...* 7 delen (Groningen 1973-1984).

gezondheidszorg, zending en wetenschap. Door het kerkverband werden de verspreide Nederlandse vestigingen samengesmeed tot een hecht netwerk. Tevens boden ze een tegenwicht tegen snelle assimilatie doordat ze de contacten met Nederland onderhielden.

Aan Amerikaanse zijde ontdekten Henry Zwaanstra, Herbert Brinks en James D. Bratt patronen en een aantal varianten in de ontwikkeling van een Nederlands-Amerikaanse subcultuur. Zwaanstra beschreef de continuïteit van de Nederlandse gereformeerde traditie in Amerika, wat een vervolg kreeg in James D. Bratt's *Dutch Calvinism in Modern America. A History of A Conservative Subculture* uit 1984. Deze studie over de relatie tussen de Nederlandse protestantse subcultuur en de Amerikaanse omgeving, benoemde vier verschillende stromingen in de gereformeerde Amerikaanse wereld en de bijbehorende cultuurstrategieën. De eerste emigratiegolven (tussen 1846-1857 en 1865-1873) bestonden uit twee stromingen die beide op piëtistische leest geschoeid waren. De ene groep voelde zich gelijk thuis in de Verenigde Staten en waardeerde de natie als een christelijk land, waar ze gerust kon wonen. Ze was praktisch van aard en deed mee aan zedelijkheidscampagnes, zoals de drankbestrijding. Een andere groep was meer naar binnen gericht en wilde haar geloof en levenswijze afschermen van de wereld door vast te houden aan de Nederlandse belijdenisgeschriften. Na 1880 kwamen daar twee stromingen bij; de ondernemende neo-calvinisten die in het voetspoor van Abraham Kuyper een rol wilden spelen in het kerstenen van de samenleving. Een deel achtte het verschil met de wereld te groot om te kunnen samenwerken en stimuleerde eigen christelijke activiteiten, een ander deel wilde zo veel mogelijk samenwerken met andere christenen, die hun basis deelden. Al functioneren deze groepen aan het eind van de twintigste eeuw niet meer, toch blijft hun invloed nog wel merkbaar.

Specialisatie (1990-heden)

Op de statistische basis die Robert Swierenga had gelegd in het begin van de jaren '80 bouwden anderen aan beide zijden van de oceaan voort. Zijn gegevens maakten het mogelijk de soms eenzijdige herinneringen van betrokkenen te corrigeren en de geografische voorkeuren van de onderzoekers te egaliseren. Yda Schreuder en Harry van Stekelenburg richtten zich op katholieke emigranten, Susan Sinke onderzocht de positie van vrouwen en Annemiek Galema analyseerde de bewegingen van

tienduizend Friezen die in de periode 1880-1914 waren vertrokken. Zelf voegde Swierenga een gedetailleerde studie toe over de bijdrage van Nederlandse Joden aan het Amerikaans mozaïek. Ook de Amsterdamse Amerikanist Rob Kroes droeg bij aan het beeld van de Nederlanders door een portret van de Nederlanders in een uithoek van Amerika: Amsterdam, Montana.¹⁴

De belangstelling van historici en de oprichting van centra die systematisch archieven, bronnen en foto's over de immigratie verzamelden en de oprichting van de *Association for the Advancement of Dutch-American Studies* in 1977 hebben het onderzoek een nieuwe impuls gegeven. De tweejaarlijkse congressen en de uitgave van *Origins* sinds 1983 zorgden voor verspreiding van de verworven kennis onder de Nederlandse-Amerikanen. Door de vertaling van Van Hintes hoofdwerk in het engels in 1985, heruitgaven van de boeken van Henry Lucas en een bronnenuitgave van representatieve immigrantenbrieven kwamen de basisteksten voor onderzoek beschikbaar.¹⁵

Gezien het karakter van de achterban en van de meerderheid van de professionele deelnemers, zijn kerkelijke en godsdienstige onderwerpen veelvuldig op de programma's te vinden.¹⁶ Behoeftte aan kennis en gewoonweg nostalgie liggen ten grondslag aan de blijvende belangstelling.

Ook aan Nederlandse zijde werd de vlam brandend gehouden. In 1977 werd de *Netherlands American Studies Association* opgericht, die zich

14 Suzanne Sinke, 'Home is Where You Build It: Dutch Immigrant Women in the United States, 1880-1920' (Ph.D. dissertation, University of Minnesota 1993); Yda Schreuder, *Dutch Catholic Immigrant Settlement in Wisconsin, 1850-1905* (New York 1989); H.A.V.M. van Stekelenburg, *Landverhuizing als regionaal verschijnsel. Van Noord-Brabant naar Noord-Amerika, 1820-1880* (Tilburg 1991) en Idem, "Hier is alles vooruitgang". *Landverhuizing van Noord-Brabant naar Noord-Amerika, 1880-1940* (Tilburg 1996); Annemieke Galema, *With the Baggage of the Fatherland. Frisians to America, 1880-1914* (Detroit/Groningen 1996). Robert P. Swierenga, *The Forerunners. Dutch Jewry in the North American Diaspora* (Detroit 1994), Rob Kroes, *Nederlandse pioniers in het Amerikaanse westen. De geschiedenis van Amsterdam, Montana* (Amsterdam 1989).

15 H.J. Brinks, *Dutch-American Voices. Letters from the United States, 1847-1920* (Ithaca 1995).

16 Zie George Harinck en Hans Krabbendam ed., *Sharing the Reformed Tradition. The Dutch-North American Exchange, 1846-1996* (Amsterdam 1996), George Harinck and Hans Krabbendam ed., *Breaches and Bridges. Reformed Subcultures in the Netherlands, Germany, and the United States* (Amsterdam 2000).

weliswaar richtte op de Amerikanistiek in de brede zin des woords, maar regelmatig aandacht besteedde aan immigratie-onderzoek. De groei van de Amerikanistiek in Nederland leverde een bijdrage aan de uitbreiding van het onderzoek naar de emigratie-ervaring en bood de mogelijkheid om de emigratie in een breder kader van cultureel-politieke betrekkingen te plaatsen.¹⁷

Incidentele congressen ter gelegenheid van de viering van tweehonderd jaar diplomatieke betrekkingen, het Columbusjaar en het begin van de massale emigratie naar Amerika, leverden nieuw materiaal op. Swierenga's lijsten bleken vooral geliefd bij genealogen en hielden de belangstelling en uitwisseling levend. Publiciteit en publicaties die het hele veld van de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen bestreken, trokken nieuwe onderzoekers aan. Ook de aandacht voor de eerdere emigratie naar Nieuw Amsterdam beleeft een opleving. Historici laten de Nieuw-Nederlandse invloed doorwerken tot in de negentiende eeuw, waardoor een lange termijn perspectief mogelijk wordt.¹⁸

De uitbreiding naar de volle breedte betekende niet dat de aandacht voor de kerkelijk getinte immigratie verdween. Integendeel, het gros van de negentiende-eeuwse immigratie viel in die categorie en de Nederlandse identiteit was het sterkst in stand gebleven onder kerkelijk meelevenenden, waardoor ook culturele veranderingen het best traceerbaar bleven. Zonder te suggereren dat de gereformeerde immigrant recht op een voorkeursbehandeling zou hebben, blijkt ook uit documentaires dat de gereformeerde nederzettingen in het Amerikaanse middenwesten het meest tot de verbeelding spreken. In die documentaires zijn de sprankelende successen van economie en kerk de vaste ingrediënten waarmee een mengsel van verbazing over en kritiek op 'de wereld onder een stolp' aan de kijkers wordt voorgeschoteld. Tentoonstellingen over de emigratiebeweging in maritieme musea en streekmusea vullen de geschreven bronnen aan met beelden die nog niets aan aantrekkingskracht hebben ingeboet. Ook al vormden de afgescheidenen alleen in de jaren 1846 en 1847 de meerderheid

17 Rob Kroes en Henk-Otto Neuschäfer ed., *The Dutch in North America: Their Immigration and Cultural Continuity* (Amsterdam 1991).

18 Joyce D. Goodfriend, 'Amerikaans onderzoek naar Nederlandse kolonisatie: de kinderschoenen ontgroeid', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 50 (Den Haag 1996) 17-29; Jaap Jacobs, *Een zegenrijk gewest. Nieuw Nederland in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1999); Lucas Ligtenberg, *De wereld van Peter Stuyvesant. Nederlandse voetsporen in de Verenigde Staten* (Amsterdam 1999).

onder de landverhuizers en was hun gemiddelde aandeel in de periode 1835 en 1880 nog geen vijfde deel, toch heeft hun aanwezigheid voor een groot deel de toon voor de aandacht gezet.¹⁹

Onderzoek naar de 'Dutch-American experience', verricht door Nederlanders of Amerikanen met Nederlandse wortels, ontkomt vaak niet aan een 'filiopiëtistisch' element, een sterke bewondering, soms zelfs eerbied voor de eigen groep. Studies naar de remigratie of naar de negatieve aspecten van de emigratie zijn spaarzaam.²⁰ Naarmate een immigrantengroep beter geïntegreerd wordt neemt die behoefte aan bevestiging van de eigen groep af en, dankzij het gestegen opleidingsniveau, de wetenschappelijke belangstelling toe.

Een belangrijk inzicht dat vooral van toepassing is op het onderzoek naar etniciteit formuleerde de Amerikaanse literatuurhistoricus Werner Sollors in 1979 met de term 'de inventie van etniciteit'. Hij doelde daarmee op het creatieve proces waarin een immigrantengroep haar identiteit formuleert. Een etnische groep bezat geen natuurlijke, permanente eenheid, maar vertoonde een veranderlijke structuur. Net als de andere immigrantengroepen definieerden de Nederlandse Amerikanen hun eigenheid in nieuwe termen.²¹

Amerikaans onderzoekskader

De betrekkelijke eenzijdigheid van veel, ook Nederlandse, betrokken studies van groepsimmigratie vormt geen belemmering voor de bruikbaarheid van deze publicaties in het historisch onderzoek. Zelfs als kerk en geloof in de Nederlandse emigratiegeschiedenis overbedeeld zijn, bieden recente

19 Robert P. Swierenga, 'Religion and Immigration Behavior: The Dutch Experience', in: Philip R. Vandermeer and Robert P. Swierenga ed., *Belief and Behavior. Essays in the New Religious History* (New Brunswick, NJ 1991), 176-178. Bijvoorbeeld de documentaires 'Van Afgescheidene tot miljonair' (NCRV 1982), 'Amsterdam Montana' (VPRO 1991) en 'De overtocht' (VPRO 2000). Een tentoonstellingscatalogus biedt Annemieke Galema, Wolfgang Grams, Antonius Holtmann, *Van de Ene naar de Andere kant. Noordnederlandse en Noordwestduitse migratie naar de Verenigde Staten in de negentiende eeuw* (Groningen 1993).

20 Een uitzondering vormt de bundel interviews van H. Speerstra, *Het wrede paradijs. Het levensverhaal van de emigrant* (Amsterdam 2000) die volop aandacht geeft aan het emigrantenleed van na de Tweede Wereldoorlog.

21 Werner Sollors, 'Introduction: The Invention of Ethnicity', in Werner Sollors, *The Invention of Ethnicity* (New York 1989) ix-xx.

ontwikkelingen in de Amerikaanse historiografie belangrijke aanknopingspunten voor de integratie van die aspecten in een synthese van de immigratiegeschiedenis van Amerika.

Een bruikbaar kader voor de interpretatie van de Nederlands-Amerikaanse emigrantenervaring is een recent boek van historicus Jon Gjerde, een kleinzoon van Deense immigranten. Hij analyseerde de culturele patronen van de emigranten op het platteland in de regio van het Middenwesten van de Verenigde Staten in de periode 1830-1917.²² Gjerde zette de denkwijzen van en de wisselwerking tussen de immigrant en de *Yankee* tegenover elkaar. Het Middenwesten, vooral de staten Wisconsin en Minnesota, beloofde economische voorspoed en vrijheid. Die vrijheid kon gebruikt worden om de Amerikaanse leefwijze over te nemen of om juist de eigen levensstijl in groepsverband voort te zetten. Dankzij de mogelijkheden die Amerika bood, konden emigranten zichzelf blijven, maar die zegen van de vrijheid kon ook een bedreiging voor de eigenheid worden. De vrijheid om een eigen gemeenschap te stichten had als keerzijde de mogelijkheid om afscheid te nemen van die gemeenschap, of die op te breken. Een etnische enclave die de oude gezagsstructuren in stand kon houden dankzij de Amerikaanse vrijheid, zag met schrik de ontbindende werking van diezelfde vrijheid. Deze omstandigheden verhinderden dat de immigranten hun samenleving uit de Oude Wereld konden kopiëren. Dit leverde een interne spanning op in de gemeenschappen die hun eigen levensstijl zoveel mogelijk voort wilden zetten.

Ook door factoren van buiten kon de spanning oplopen. De gevestigde Amerikanen, de *Yankees*, waren bezorgd over de toestroom van nieuwe burgers die de voorkeur gaven aan het voortzetten van hun oude leefgewoonten boven die van het 'liberal' Amerika. Dat zou de eenheid en de samenhang van de natie ondermijnen, vreesden ze in het oosten van Amerika.

De kerken namen sleutelposities in in het proces van het formuleren van de eigen identiteit. Gjerde constateerde dat de piëtistische traditie in Europa prima aansluiting vond in de Verenigde Staten, maar dat de overtuiging dat de eigen confessie de enige weg tot de waarheid baande en een systematische indeling van bevoegdheden van de staat en het individu, de bestaande oude orde versterkten waardoor ze botsten met de meer open en inclusieve Amerikaanse traditie. Volgens Gjerde was dit tevens een

22 Jon Gjerde, *The Minds of the West. Ethnocultural Evolution in the Rural Middle West, 1830-1917* (Chapel Hill 1997).

chronologische ontwikkeling. Terwijl de vroege immigranten open stonden voor Amerikaanse invloeden kenden de latere grotere reserves tegenover overheidsingrijpen.

Net zoals 'etnische' onderzoekers vaak hun eigen groep overbelichtten, hadden 'Amerikaanse' wetenschappers een eigen agenda. Gjerde lichtte de ontwikkelingen en stand van zaken in het Amerikaanse immigratieonderzoek door.²³ Hem was opgevallen dat veel onderzoekers dezelfde beeldspraak gebruiken. Betrokkenen spreken in termen van stromen, kettingen, golven, en vooral plantkundige metaforen: overplanting en ontworteling, die aangaven in welke structurele termen onderzoekers dachten. De twee belangrijkste onderzoekstradities in het begin van de twintigste eeuw, die van de sociologische Chicago School en de volgelingen van historicus Frederick Jackson Turner (1861-1932) verschilden sterk in aanpak. De eerste school zocht vooral naar een duidelijk en eenduidig proces, waarbij ze geleid werd door het begrip modernisering en later assimilatie. Vanuit dat uiteindelijke doel werd de immigrantenervaring bekeken. Deze school kwam met de volgende fasering van de immigrantenervaring: na het eerste contact met Amerika, merkte de groep de spanning met de omgeving, paste zich aan en ging uiteindelijk op in de Amerikaanse smeltkroes. De Turnerianen daarentegen richtten hun aandacht voornamelijk op de geschiedenis van onderop, op de variatie tussen de etnische groepen en hun uniekheid. De spanning tussen de twee scholen laat zich in de volgende tegengestelde begrippenparen uitdrukken: stad-platteland, twintigste-eeuwse 'nieuwe immigranten' en negentiende-eeuwse 'oude' immigranten, lineair-cyclisch proces, plaats-beweging, breuk-continuïteit, nadruk op Amerika-Europa, nationaal-transnationaal perspectief.

Latere generaties historici probeerden deze tegenstellingen tot een synthese te brengen. Het gecombineerde resultaat van beide scholen leverde een gevarieerd onderzoeksveld met oog voor de wereldwijde omvang en dynamiek van migratie. Historici zochten niet meer naar een eenvormige ontwikkeling, maar bleven wel geïntrigeerd door de algemene economische ontwikkelingen die emigratie op gang brachten in het land van oorsprong. Tevens hielden ze oog voor verbindingslijnen met andere verschijnselen,

23 Jon Gjerde, 'New Growth on Old Vines - The State of the Field: The Social History of Immigration to and Ethnicity in the United States', *Journal of American Ethnic History* 18 (1999) 40-65.

zoals nationalisme en kolonialisme, voor de omgang van immigrantengroepen onderling en grote sociale verbanden. Op basis van gedetailleerde kennis van het land van oorsprong worden vergelijkingen met andere nationale groepen getrokken. Gjerde concludeert met enige tevredenheid dat de nadruk steeds meer op de verscheidenheid is komen te liggen; er is geen archetype, geen model meer, maar wel groepsoverstijgende categorieën van klasse, geslacht en ras om de totstandkoming van een veelkleurig Amerika te reconstrueren. Hij doet tot slot een voorstel om die trits aan te vullen met een sterk verwaarloosd onderwerp: de rol van de godsdienst, omdat religieuze instellingen zowel hoeders van traditie als instrumenten van aanpassing zijn.²⁴ Gjerdess suggestie sluit naadloos aan bij de prominente positie van godsdienst in de Nederlandse immigratiegeschiedenis en zal naast economische klasse en, voorzover mogelijk, de ervaringen van mannen en vrouwen de belangrijkste invalshoek van dit boek zijn.²⁵ Het historiografisch overzicht toonde aan dat de Turneriaanse aanpak (al was die niet rechtstreeks) bij hen de boventoon voerde en dat de comparatieve geschiedschrijving pas mogelijk werd nadat in de laatste drie decennia van de twintigste eeuw kwantitatieve analyses en deelstudies beschikbaar kwamen.

De bepaling van de plaats die een immigrantengroep in het Amerikaanse spectrum inneemt is gebaat bij een beschrijving van drie concepten, zoals immigratiehistoricus Rudolph J. Vecoli die formuleerde: een inventarisatie van institutionele compleetheid, die de leden van een etnische groep meer of minder in staat stelt om haar behoeften binnen de grenzen van een gemeenschap te bevredigen, het stellen en onderhouden van de grenzen tussen de eigen groep en buitenstaanders en de wijze waarop inhoud wordt gegeven aan de eigen etnische identiteit. De vraag naar het institutionele aanbod richt onze aandacht op organisaties en instellingen, het grensverkeer wordt geregeld door formeel lidmaatschap en informele regels zoals taal, kleding, gedrag en gewoonte al of niet geformuleerd door autoriteiten, terwijl de formulering van een eigen etnische identiteit terug te vinden is in het herhalen van (eigen) stereotypen in allerlei culturele uitingen, zoals

24 Precies deze functie van kerken heeft James D. Bratt beschreven in zijn *Dutch Calvinism in Modern America. A History of a Conservative Subculture* (Grand Rapids 1984).

25 Ras speelt geen belangrijke rol in deze vroege fase van de Nederlandse emigratie.

literatuur, festiviteiten en herdenkingen.²⁶ Ook in deze grensbewaking hebben kerk en geloof belangrijke posten ingenomen.

Conclusie

De Nederlandse emigratie naar de Verenigde Staten is een vitaal onderzoeksveld gebleken. De ontsluiting van bronnen, de publicatie van gedetailleerde overzichten, een constante belangstelling voor de orthodox-protestantse gemeenschappen en de verbreding naar andere groepen hebben deze belangstelling verankerd. Ook het huidige economische succes van de Nederlandse streek trekt de aandacht naar het verleden.²⁷

De Nederlandse gemeenschappen met een gereformeerde signatuur waren niet de enige vertegenwoordigers van Nederland, maar wel de groep die het meeste greep op haar omgeving had en haar ideeën kon verwerkelijken. Het paradoxale aan deze Nederlanders is dat ze te boek staan als uitstekende aanpassers, maar dat ze hun eigenheid hebben behouden. Boeiend is ook dat de afgescheiden minderheid in Nederland in Amerika een heersende meerderheid werd, die bovendien mogelijkheden kreeg die in Nederland nog ver buiten haar bereik lagen. Daardoor groeide een eigen zelfbewustzijn dat zich onderscheidde van Nederland en van Amerika, waardoor deze etnische cultuur een vergelijkingsfactor is in het onderzoek naar de vorming van het Amerikaanse mozaïek. Vooral dankzij de opleving van de aandacht voor de religieuze dimensie in de recente Amerikaanse historiografie over immigratie, telt de geschiedschrijving over het Nederlandse aandeel in de 'peopling of America' weer volop mee.

26 Rudolph J. Vecoli, 'An Inter-Ethnic Perspective on American Immigration History', *Mid-America* 75 (1993) 223-235.

27 Gert Janssens, Cees Maas en Frank Viergever, *Over Zee- en Hollanders. Het succesverhaal van de Nederlandse emigranten in West-Michigan* (Zoetermeer 1998).